

Bolest kao metafora. Prikazi bolesti i njezine simboličke funkcije u hrvatskoj književnosti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Stanić, Tomislav

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:620508>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za noviju hrvatsku književnost

*Bolest kao metafora. Prikazi bolesti i njezine simboličke funkcije u hrvatskoj književnosti
na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*

DIPLOMSKI RAD

Broj ECTS-bodova: 8

Tomislav Stanić

Zagreb, 8. ožujka 2019.

Mentor

Izv. prof. dr. sc. Tvrtko Vuković

Sadržaj

1. UVOD	1
2. BOLEST KAO METAFORA	2
3. LIJEČNIČKI VJESNIK	5
4. TUBERKULOZA KAO METAFORA	7
4.1. Posljednji Stipančići	7
4.2. Nezasitnost i bijeda	9
4.3. Katastrofa	11
4.4. Isušena kaljuža	12
4.5. Mor	13
4.6. U novom dvoru.....	14
4.7. Oprava	16
4.8. Ljubav.....	17
5. NEIMENOVANA BOLEST ILI GROZNICA KAO METAFORA.....	19
5.1. Olga i Lina.....	19
5.2. Muljika	21
5.3. Salamon	22
6. EPIDEMIJSKE BOLESTI U ULOZI METAFORE	24
6.1. Tena.....	24
6.2. Fiškalova pripovijest	26
7. RAK KAO METAFORA	28
8. MENTALNA BOLEST KAO METAFORA	30
9. ZAKLJUČAK	32
10. LITERATURA.....	33

1. UVOD

U ovom će se diplomskom radu analizirati bolest kao metafora u hrvatskoj književnosti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Rad će biti potkrijepljen pregledom medicinske dokumentacije (*Liječnički vjesnik*) koja će pokazati u kojem opsegu, u kojoj mjeri i na koji način se ondašnja kultura odnosila prema određenim vrstama bolesti. Bolest se u kulturi tog razdoblja pojavljuje kao neka vrsta metafore, odnosno skladišta za spremanje različitih tipova strahova i nelagoda. Takva će se reprezentacija bolesti istraživati na književnom korpusu spomenutog razdoblja te će se utvrditi na koji je način ta bolest služila kao disfunkcionalnost u kulturi, odnosno zašto su „junaci“ tih književnih djela bolesni. Istražit će se kako je bolest povukla cijeli niz kulturnih fantazija, odnosno strah i strepnju od znanstvene i socijalne deformacije te kako je u pojedinim djelima u hrvatskoj književnosti bila povezana s ekonomskim problemima i kako se toksični odnosi u društvu prenose u fiziologiju „junaka“ tih djela.

2. BOLEST KAO METAFORA

Bolest je, kao i svaki drugi motiv, uvijek nešto značio za književnost. Rijetko kada nailazimo na likove koji su bolesni bez ikakvog razloga ili čitatelji rijetko kada ne nalaze poveznicu između bolesti i bolesnog lika. Bila ona izlječiva ili ne, bolest svakako ima svoju funkciju u tekstu.

Na kraju 19. stoljeća u svijetu se javlja želja za civilizacijskim napretkom temeljena na znanosti, tehnološkim inovacijama i kapitalističkoj ekonomiji. Međutim istovremeno se javljalo povećanje kriminala, neuroza, mnogih mentalnih i somatskih bolesti. S obzirom na to, takvo se novo društvo smatralo degeneričnim i zbog njega se artikulirala anksioznost u kulturi tog vremena. (Vuković 2017: 1) U hrvatskoj se književnosti na kraju 19. i početku 20. stoljeća pisalo o bolesti kao nuspojavi tog civilizacijskog napretka, a ovaj će se rad baviti bolešću kao metaforom za strah, tjeskobu i nezadovoljstvo hrvatskog društva za mnoge tada nove pojave.

S obzirom na „zajednički“ naslov, ovaj će se rad ponajviše temeljiti na knjizi Susan Sontag. Iako se je naziv njene knjige *Bolest kao metafora*, može se primijetiti kako se autorica primarno bavi usporedbom tuberkuloze i raka. Početak 19. i kraj 20. stoljeća obilježen je opsjednutošću tuberkulozom koja je bila jedna od najopasnijih bolesti tog vremena. Povukla je niz kulturnih fantazija, straha i strepnje od zdravstvene, pa time i socijalne deformacije. U tom se razdoblju nije moglo utvrditi što je točno tuberkuloza pa je time ostala misteriozna pojava čak i nakon što se otkrilo što ona zapravo jest. Kao tabu, neizlječiva bolest je zastrašujuća tema (kao danas primjerice terorizam) koju je trebalo predstaviti ljudima kao nešto nesprječivo, misteriozno i kao najveću prijetnju ljudskom životu. Zato je (tada) neizlječiva bolest služila kao figura metafore u mnogim književnim djelima. U ovom će se tekstu opisati bolesti koje su ponajviše zauzimale glavnu ulogu u djelima te zašto im je dodijeljena funkcija koju u tekstu imaju.

Već na samom početku Sontag tvrdi kako je tuberkuloza u prošlom stoljeću bila ono što je danas rak; misteriozna, nedokučiva i neizlječiva bolest koja oduzima živote. Kao što su mnogi izbjegavali kontakt s bolesnicima zaraženima tuberkulozom, tako na neki način danas mnogi izbjegavaju bolesnike kojima je dijagnosticiran rak. Sontag smatra kako je kontakt s osobom čija se bolest tumači kao misteriozna malevolentnost protumačena kao grijeh, odnosno povreda tabua, a time se toj bolesti pridaje „magična moć“. (Sontag 1983: 17) Čovjeka u industrijskom društvu teško je bilo pomiriti sa smrću, koja je predstavljala najveći

strah i besmisao ljudske egzistencije, a sam pojam neizlječive bolesti postao je sinonim za smrt. Zbog povezivanja neizlječive bolesti direktno sa smrću, vrlo je zanimljiv stav Susan Sontag o tome zašto su bolesnicima zaraženima tuberkulozom i rakom liječnici krili njihovu dijagnozu, dok pacijentima kojima je dijagnosticirana koronarna tromboza nije bilo teško objasniti njihovo zdravstveno stanje:

Bolesnike od raka ne lažu što rak (navodno) znači smrtnu presudu, nego zato što je ova bolest opscena, i to u prvobitnom značenju te riječi: zlokobna, gadna, fizički odvratna. Srčano oboljenje znači slabost, jad, mehanički kvar; u njemu nema sramote ili tabua tuberkuloze (u prošlosti) i raka. (isto: 19)

Uzevši u obzir da je i jedno i drugo fizički odvratno, gadno i zlokobno, uspoređujući podrijetlo riječi „rak“ i „tuberkuloza“ u *Oksfordskom engleskom rječniku*, Sontag je došla do zaključka kako je i jedna i druga anomalija opisana kao izbočina i izraslina. Isto tako navodi da se još od doba antike tuberkulozu klasificiralo kao rak. Tek 1892. tuberkuloza je odvojena od raka kada je otkriveno da je ona zapravo bakterijska infekcija, stoga se moderna fantazija o raku (kao prijašnja fantazija o tuberkulozi) počela uobličavati tek nakon 1920-ih godina. (isto: 21)

Za književnost je vrlo važno kako je izgledao bolesni lik i kako su simptomi njegove bolesti, pogotovo oni vidljivi izvana, doprinijeli tumačenju funkcije te bolesti u tekstu. Dok rak zahvaća sve dijelove tijela, tuberkuloza zahvaća samo pluća. Neki od simptoma su blijedilo koje je zamijenjeno rumenilom, a živahnost je zamijenjena malaksalošću. Opisuje ju još isprekidani interval kašlja, odnosno smjena kašlja i smirivanja te dolaska do daha za čime uslijedi ponovni kašalj. Dok je bolesnik koji ima rak stalno blijed, onaj s tuberkulozom je blijed samo s vremena na vrijeme. (isto: 22) Isto tako Sontag tvrdi da je tuberkuloza „dezintegracija, grozničavost, dematerijalizacija; to je bolest tečnosti - tijelo se pretvara u sluz, pljuvačku i, na kraju, krv - i zraka, to jest potrebe za dobrim zrakom.“ (isto: 24) Zato su se u nekim djelima zaraženim likovima predlagale metode poput odlaska na jug, u planine ili u neke prirodne krajeve, odnosno udaljavanje od grada. (isto: 73) Dok se tuberkulozu smatra kao relativno bezbolnu bolest, rak se smatra krajnje bolnim: „Tuberkulozni smrtnik predstavljen je kao lijep i produhovljen; čovjek koji umire od raka predstavljen je kao biće lišeno svake mogućnosti transcendencije i poniženo strahom i agonijom.“ (isto: 26)

Vrlo važnu funkciju u književnosti ima i mjesto, odnosno organ koji je zahvaćen rakom. Ako su zahvaćena pluća, to se može poistovjetiti s bolešću duše, ali ako je u pitanju

organ poput debeloga crijeva, to samo pokazuje kako nije u pitanju nešto produhovljeno već se odnosi samo na bijedno ljudsko tijelo. (isto: 27) Zbog toga se od romantizma tuberkuloza smatra varijantom ljubavi. Često se stanje bolesnika zaraženih tuberkulozom u književnosti predstavljalo kao melankolija, ljubavna patnja i povreda osjećaja. „Melankolična (ili tuberkulozna) ličnost je superiorna: jedno izuzetno, osjetljivo, kreativno biće.“ (isto: 38) Proučavajući englesku književnost viktorijanskog doba, Pamela K. Gilbert došla je do zaključka da se u tim djelima bolest (u ovom slučaju vrućica koja je ipak samo simptom tuberkuloze) također javlja kao posljedica ljubavne i seksualne strasti. (Gilbert 1997: 10) Dok se strast izražava kroz tuberkulozu, rak je s druge strane bolest nedovoljne strastvenosti i napada ljude ugušene seksualnosti. (Sontag 1983: 29)

Sontag uz „romantičnu“ tuberkulozu u svojoj knjizi spominje i tada popularne epidemije; tifus, koleru i kugu. Dok je rak smatran (čak i božjom) kaznom čovjeka kao pojedinca, nitko tko je obolio od npr. kolere ili tifusa sebe ne pita: „Zašto ja?“ Zbog toga su za tuberkulozu i druge epidemične bolesti često krivili siromaštvo i nezdravu sredinu, dok je jedino uzrok sifilisa bio poprilično jasan. (isto: 43) Dok se rak u 20. stoljeću smatrao metaforom za sva zla modernijega doba, sifilis je bio smatran ponižavajućom i vulgarnom bolešću koja vodi do moralne korupcije. (isto: 62) U viktorijanskom dobu, dvije vrste tijela definirane kao groteskne bile su bolesno tijelo i tijelo prostitutke - često jedno i isto. Obje su definirane kao objekti koji su privlačili puno pažnje, uglavnom zbog njihove propusnosti. (Gilbert 1997: 17)

Jedna od najvažnijih činjenica za ovaj rad i hrvatsku književnost na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće jest da se „tuberkuloza povezuje obično sa siromaštvom i neimaštinom, a rak je bolest srednje klase, bolest koja je vezana uz bogatstvo i neumjerenost.“ (isto: 24) Zanimljivo je i kako je Freudova teorija „nagona“ inspirirana ekonomijom bijede, kao i fantazije o tuberkulozi. Sontag tvrdi da

čovjek posjeduje određenu količinu energije i ona mora biti ispravno utrošena. (Doživjeti orgazam, u engleskom argou 19. stoljeća nije „svršiti“ već potrošiti). Kao i ušteđevina, energija može biti iscrpljena, izgubljena, utrošena bjesomučnim rasipanjem. Tijelo počinje 'proždirati', bolesnik vene. (isto: 64)

Stoga je bolest kao metafora služila kao sredstvo optužbe za korupciju i nepravdu društva. (isto: 72)

3. LIJEČNIČKI VJESNIK

S obzirom na to da se u ovom radu analizira književnost od kraja 19. do početka 20. stoljeća, proučavanjem *Liječničkog vjesnika* od 1881. do 1920. godine dobio se uvid u stvarnu situaciju u tom vremenskom periodu. Ovaj je časopis davao temeljne medicinske izvještaje iz bolnica nekih hrvatskih gradova, a najviše Zagreba, Pakraca, Koprivnice, Osijeka i Mitrovice.

Proučavajući ovaj časopis spoznaje se kako je u tom razdoblju najviše ljudi umiralo upravo od tuberkuloze. Nakon nje, umire se najviše od meningitisa, difterije, bronhitisa, srčanih mana, ospica, boginja, a u nekim slučajevima i od bronhitisa, upale potrbušnice i sl. Svih ovih godina najviše se oboljevalo od četiri vrste bolesti: bolesti dišnoga sustava (od kojih je tuberkuloza bila najsmrtonosnija), bludobolje (sifilisa), kirurških i općih bolesti. Još je zanimljiviji podatak da je u prosjeku bilo više oboljelih od sifilisa nego ostalih bolesti.

1883. zabilježeno je da je od tuberkuloze u Zagrebu umrlo čak više od 250 ljudi tijekom godine, a iste je godine tek potvrđeno da je tuberkuloza prenosiva. Godinu dana prije smatralo se također da je tuberkuloza virus, a ne bakterija, odnosno smatrali su „dokaz tuberkuloznog virusa dosada neriješenom zadaćom.“ (Koch: 1883: 9) Tek 1890. godine piše se o doktoru Kochu koji radi na lijeku protiv tuberkuloze te da je 18. prosinca 1890. godine odobren Kochov lijek protiv tuberkuloze od strane zemaljske vlade, no ipak je još bio tajno sredstvo i pokusni lijek, izuzetno vrijedan i trebalo ga se koristiti samo ako je sigurno da je pacijent zaražen tuberkulozom.

Aktualne teme članaka *Liječničkog vjesnika* od 1881. do 1891. su i epidemije, koje su u književnosti imale ulogu „božjih kazni“. Tada su prevladavale boginje, difterija, ospice, hripavac i trbušni tifus. 1885. počinje se pisati o umobolesnicima, a 1888. zabilježen je velik broj bolesnika s duševnim bolestima od kojih su najčešće „manija, melankolija, besania, anoa.“ Godinu kasnije zabilježeno je kako su najpoznatiji uzroci duševnih bolesti alkoholizam, nasljednost ili ganuće srca. 1893. jedna od tema vjesnika je „moralna ludost osobitim obzirom na patološki spolni nagon“, a 1894. zabilježeno je sve više umobolnih slučajeva, i to u prosjeku deset po gradu svaki mjesec. Godinu kasnije u časopisu se piše o nazivlju i podjeli duševnih bolesti: melankolija, cirkularna psihoza, histerija, paralićka demencija (koja je zadnji stadij sifilisa), epilepsija, i na kraju slaboumnost (idiotizam), koja je također bila smatrana duševnom bolešću. Od 1907. do 1920. glavne teme bili su „umobolnik ženo i samo ubojica“, „umobolan ocubojica, psihopat pretvorica“ i sl. Osim duševnih bolesti,

od 1892. godina nadalje česta su tema rakovi i tumori. Najčešći od njih bio je rak ili tumor na jajnicima. U studenom navedene godine piše se o ženi koja nikada nije rodila, a imala je ogroman tumor na trbuhu koji je kasnije dijagnosticiran kao rak jajnika. Godinu kasnije piše se o ženi koja ima dva tumora na trbuhu od kojih se oba nalaze također na jajnicima. 1894. sve se češće spominju slučajevi rakova, i to najčešće na jajnicima. Piše se i o smrti uzrokovanoj rakom jezika, te o slučaju raka maternice.

S obzirom na ovu analizu, moguće je utvrditi kako se najčešće piše o epidemijama, tuberkulozi, psihološkim bolestima, sifilisu i raku. Neke od navedenih bolesti bile neke glavne teme hrvatske književnosti tog razdoblja, pa je i jedan od zadataka ovoga rada spojiti medicinsku dokumentaciju i književnost te vidjeti imaju li te bolesti stvarno istu ili sličnu funkciju u književnosti kakvu nam je predstavila Susan Sontag.

4. TUBERKULOZA KAO METAFORA

4.1. Posljednji Stipančići

S obzirom na to da je najviše djela proučavanih u ovom radu vezano uz tuberkulozu, spomenuta je bolest prvo potpoglavlje zaslužila svojom vrlo jakom funkcijom u službi metafore. Njena je smrtonosnost snašla Luciju u najpoznatijem djelu Vjenceslava Novaka *Posljednji Stipančići* iz 1899. Zarobljena Antina kći lišena je svega što je omogućeno njenom bratu i time je zatvorena i fizički i duševno. Njen brat koji je poslan na studij u Beč, kako bi tamo potrošio sav novac koji mu je otac slao, na kraju optužuje svog oca da ga je prisilio da odustane od studija i postane konobar. Nakon što je Ante poslao svom sinu posljednji novčić koji je imao, krajem jeseni umire i ostavlja nezbrinutu Valpurgu i Luciju. Juraj se zatim vraća kući sa svojim prijateljem Alfredom te nagovara majku da proda kuću da bi se Valpurga i Lucija preselile u staru kuću Domazetovića. U međuvremenu glavni egzekutor Alfred zavodi Luciju, iskoristi je za nagonske potrebe te odlazi obećavši da će joj pisati. Nakon što je Lucija, razočarana ljubavlju, pobacila njihov plod „ljubavi“, ubrzo je oboljela od tuberkuloze, da bi na kraju umrla razočarana u ljubav, a njena majka Valpurga umrla zamotana u plahtu kao prosjakinja.

Kao što Tvrtko Vuković tvrdi u svom članku *Živjeti u lešu; Funkcije tuberkuloze i oblici njene reprezentacije u hrvatskoj književnosti i kulturi u kasnom 19. i ranom 20. stoljeću*;

Unatoč otvorenom konsenzusu o narativnoj moći i semantičkom značenju Lucije, književni povjesničari zanemaruju činjenicu da narativna uporaba medicinske teme i njezino preuređivanje u metaforu bolesti zapravo služi za izražavanje straha u zajednici tog vremena. Strah od brzog i nezaustavljivog širenja infekcije prelijeva se na druga javna pitanja i povezuje se s različitim društvenim i kulturnim događajima. (Vuković 2017: 99)

Važna je činjenica upravo to što Lucijina bolest nije izravno imenovana. Njeni su simptomi bili poprilično slični onima koji su prisutni kod bolesnika zaraženima tuberkulozom: slabost, kašalj, bol u prsima, visoka temperatura i iskašljavanje krvi. Kada Lucija shvati da je iskašljala krv, odbija prihvatiti da je zaražena i suočiti se s posljedicama infekcije. Drugim riječima, to odbijanje, kako i Lucijino, pa tako i Novakovo (odbijanje spomena te bolesti uopće) možemo protumačiti kao potiskivanje nečeg misterioznog, odnosno

nečeg što tada nije bilo znanstveno objašnjivo, zbog čega nastaje spomenuti civilizacijski strah. To znači da je dijagnoza tuberkuloze automatski značila smrtnu presudu.

U kulturi utemeljenoj na racionalizmu i pozitivizmu - s realističnim romanom kao željenim primjerenim izrazom - ono što se ne može znanstveno objasniti doslovno uzrokuje strah. Stoga ga pogon trajno smješta u prividno sigurno mjesto (biti lišen imena) iz kojeg često izlazi u obliku neodoljivog osjećaja kolektivne panike i tjeskobe. (Vuković 2017: 99)

Ovdje također možemo vidjeti dva tumačenja tuberkuloze; prvo je sasvim jasno i slično onom navedenom u mnogim djelima koja su analizirana u nastavku ovog rada - posljedica ljubavne patnje, neostvarene ljubavi, melankoiije i seksualne strasti. Nakon Alfredova odlaska, Lucija umire u postelji shrvana i razočarana saznajući da je Alfred već godinu dana oženjen te da joj pisma piše netko drugi praveći se da je on. Međutim kako bi nevinu i produhovljenu Lucija umrla od „romantične“ bolesti, prvo se trebala pročistiti - pobačajem. Opisan naturalistički, njen se pobačaj može protumačiti kao odbacivanje otrovnog ploda koji je ugrozio nevinu i moralno neiskvarenu osobu za razliku od Alfreda koji je sasvim suprotno od toga. Tek nakon tog čina Lucijina se smrt mogla nastaviti kao romantično i melankolično putovanje prema produhovljenoj smrti uzrokovanoj patnjom zbog ljubavi.

Drugo tumačenje ove bolesti je siromaštvo koje je uzrokovano financijskom propašću obitelji zbog Jurjeve rastrošnosti. Nedostatak novca nije samo fizički iscrpio Luciju, već i njenu majku koja je na kraju postala prosjak i tako skončala život. Važan je čimbenik i to što je Juraj njihovu propast uzrokovao svojom moralnom iskvarenošću, i to ne samo crpljenjem financijskih dobara od njihova oca, već i samim degradiranjem njihovog hrvatskog imena u trenutku kada je svoje ime na kraju dao mađarizirati.

Lucijina se bolest također može tumačiti i kao njena nemogućost ostvaraja kontakta s vanjskim svijetom iz kuće u kojoj je „zarobljena“, pri čemu je seksualno i intelektualno zaključana. S obzirom na tu nemogućnost kontakta, njena se bolest može povezati s kapitalističkom idejom o produktivnosti. Vitalnost koju je imala potrošila je uzalud (umjesto u korisne svrhe) i to je u djelu rezultiralo tuberkulozom. Takvu pojavu Sontag naziva „patologijom energije“ (Sontag, 1983: 64)

4.2. Nezasitnost i bijeda

Posljednji Stipančići nije bilo jedino Novakovo djelo u kojem spominje tu nesretnu bolest. U svojoj pripovijetki *Nezasitnost i bijeda* iz 1894. također vezuje tuberkulozu uz siromaštvo. Ovaj ju put združuje sa siromašnim Đurom koji je bio odličan đak, ali nije dobio stipendiju koja mu je trebala pripasti zbog uloženog truda. Istu je stipendiju dobio sin financijski dobrostojećeg majora.

U ovom djelu također nema izravnog imenovanja bolesti, ali se po simptomima može zaključiti da je u pitanju tuberkuloza i strah vezan uz njenu misterioznost. S obzirom na to da je živio samo s majkom jer mu je otac, koji je bio alkoholičar i kockar, umro, Đuro i njegova majka našli su stan za dvadeset forinti jer nisu mogli naći jeftiniji. Stan je bio u katastrofalnom stanju, a stanodavka je ležala u postelji bolesna. Majstor, koji je s njom živio, tvrdi da se nije žalila ni na kakve bolove, ali liječnici nisu mogli dokučiti o kojoj se bolesti radi.

Bog zna, biće prsa. Iskašlje toga kroz dan i kroz noć, pogledajte kako to samo izgleda oko nje, ali ja ne znam! Da joj je sam bijes ušao u prsa, već ga je morala izbaciti! Bila su u to vrijeme tri liječnika, kucali je i metali uho na prsa i na leđa, a ona se nikad nije tužila na boli u kostima, pa ništa! Čini se da nijesu nijedan mogli pogoditi bolest. (Novak 2016: 26)

S obzirom na to da je kasnije iskašljavala krv, mogli bismo pretpostaviti da se radi o završnom stadiju tuberkuloze. Istom je bolešću zarazila đaka koji je prije stanovao kod njih, pa tako i Đuru koji na koncu same priče i umire.

Ovdje se tuberkulozu također veže uz siromaštvo i moralnu nepravdu. Đuro, koji je bio odličan đak, nije dobio stipendiju, a dobio ju je dječak kojemu nije bila ni potrebna. Time je Đuro bio prisiljen na boravak kod ljudi koji su također siromašni i po jeftinoj cijeni iznajmljuju svoj stan te od toga jedva preživljavaju. Socijalna nepravda je tako pokrenula lančanu reakciju; razboljela se siromašna stanodavka (od tuberkuloze) koju je prenijela na đaka koji je tamo stanovao prije Đure, te konačno na samoga Đuru. Ako je pouka ovoga djela da je knjiga uzrok bolesti (jer čim više Đuro sjedi za knjigom, to mu je gore), zašto se ne spominje da je majorov sin obolio? Odgovor na to pitanje je to što je Đuro potrošio više energije nego majorov sin tijekom učenja, a njegova bolest brže je stupala na snagu u njegovo tijelo zbog njegova siromaštva koje je rezultiralo boravkom u lošim uvjetima.

Kao što Sontag kaže: „Tuberkuloza je bila mokra bolest, bolest vlažnih i memljivih gradova. Tijelo je postalo vlažno iznutra (omiljeni izraz je bio „vlaga u plućima“) i trebalo ga se isušiti. Liječnici su savjetovali visine, suhu klimu - planine, pustinju.“ (Sontag 1983: 25) Uz sve to valja napomenuti da je kao terapija Đuri preporučen odlazak u morske ili gorske krajeve. Time se želi ukazati na to da bi se tada moderna bolest društva mogla izliječiti odlaskom iz „otvornog“ velegrada koji je potrošio tijelo pojedinca.

Kao i u *Posljedjim Stipančićima*, tuberkuloza ni ovdje nije izravno imenovana. Štoviše, Đurina majka ne može se pomiriti s njegovom sudbinom i odbija uopće prihvatiti da je njen sin zaražen:

– Nije njemu takova bolest – govoraše sada mati žaleći što je sve pojave bolesti iskazala, jer je pomislila da je time otela i liječniku nadu. – Nema takove bolesti, srce mu je zdravo, on hlepi za svačim, sve bi rado, sve ga hvata, dolazi mu želja i da jede i da pije, ali na žalost srce hoće, a ta boljetica ne da. Da mi za nju dadete kakav lijek? (Novak 2016: 29)

Time je prikazan strah od misteriozne bolesti i nemogućnost pomirenja sa sudbinom oboljelog, a taj se strah još više očituje u autorovom komentaru na liječnikov odgovor:

– Rekoh vam: dobru hranu, mlijeko, jaja, pečeno meso, čašu starog vina – nabrajaše liječnik po navici čovjeka koji svaki dan gleda u taj razarajući elemenat, protiv kojega stoji njegova znanost nemoćna. (isto)

4.3. Katastrofa

Osim učenika, od socijalne nepravde stradaju i učitelji. To se najbolje može vidjeti u noveli Janka Leskovara pod nazivom *Katastrofa* iz 1892. godine. U njoj je prikazana klasno uvjetovana bijeda složenim združivanjem bolesti i ekonomskih problema. Fran Ljubić proleter je koji se prodaje za malu nadnicu. Njegovi prijatelji koji su pohađali učiteljsku školu već su mrtvi, a i sam ceh učitelja u to doba izumire. Svoj rad Fran opisuje kao rad na traci: cijeli dan mu je protkan obavezama koje ga iscrpljuju i unatoč tome njegova djeca gladuju, pri čemu je obespravljen i ponižen. Dok je njegovo djetinjstvo opisano kao idilično, puno energije i vitalnosti, njegov ga je životni rad natjerao da tu energiju iscrpi do kraja, odnosno do smrti. Toksični se odnosi u društvu u ovoj noveli prenose u tijelo pojedinca, pa su tako bolest i siromaštvo poistovječeni. Može se tvrditi kako hrvatsko društvo napreduje tako da crpi zdravlje pojedinca, a kapitalizam ima ulogu vampirizma; cijedi krv iz čovjeka. Tijelo pri tomu ostaje beskorisni otpadak koji ostaje nakon radnog procesa. Vuković je u svom članku detaljnije analizirao ovo djelo te naveo kako je Ljubić

obespravljen, ponižen, ekonomski uništen čovjek čija je bolest izravna posljedica toksičnih odnosa u hrvatskom civilnom društvu kasnog 19. stoljeća. S jedne strane je prikazana tuberkuloza kao smrtonosna infekcija koja se širi iz društva zagađenog nepravdom, s druge strane siromaštvo i bolest se odnose na pojedinca čija je bespriječna radna etika u potpunoj suprotnosti sa svojim društvenim i ekonomskim statusom. (Vuković 2017: 101)

Na kraju dolazimo do zaključka da „novela naglašava činjenicu da hrvatsko civilno društvo nepobjedivo troši zdravlje proletarijata za potrebe vlastite produktivnosti i opstanka.“ (isto: 102)

4.4. Isušena kaljuža

Još je jedno važno djelo za hrvatsku književnost obilježeno bolešću, a to je avangardistički roman *Isušena kaljuža* Janka Polića Kamova. Prvi dio romana, *Na dnu*, pripovijeda o Arsenu Toplaku, mladome intelektualcu koji saznaje da boluje od tuberkuloze. On svoju bolest drži prednošću, iskustvom neobičnim domaćim ljudima, kroz koje će Kamov oblikovati jedno od općih mjesta svojega vremena: bolećivost svojstvenu modernom gradskom čovjeku. Međutim u *Isušenoj kaljuži* bolest nije prikazana kao posljedica toksičnih odnosa u društvu, već bolest koja individualizira pojedinca. Tuberkuloza je bila povezana s kreativnošću, boemskim životom i samom pobunom protiv tadašnjih društvenih normi. U Arsenu je bolest pobudila bunt i osjećaj posebnosti. Arsen u pitanje dovodi vladajući moralni kodeks i norme na kojima počiva, negira obitelj, svetost domovine, religiju te ideale tradicijske kulture. Bolest ga čini drugačijim od drugih; posebnim i istaknutim. Tako je u romanu istaknuto kako pojavom tuberkuloze i „cinik lakoumnik postane razumni osjećajnik, budući otac postane vječni momak, ne plaćajući poreza specijesu, besprava, ali i bezobziran, van zakona - slobodan.“ (Kamov 2004: 67) Prema Sontag, Arsen je dakle lutilica u beskrajnoj potrazi za zdravom okolinom. (Sontag 1983: 33)

S druge strane, tuberkuloza kod Arsena definira i uništava pitanje njegovog muževnog identiteta. Često se dvoumi oko svojih seksualnih i incestuoznih nagona i povezuje tuberkulozu s impotencijom, ali i seksualnim nagonom prema svojoj sestri. (Vuković 2017: 105) Vuković u svom članku donosi zaključak da

medicinski termin tuberkuloze ovdje jasno predstavlja strahove nastale u hrvatskoj buržoazijskoj kulturi zbog slabljenja granica roda, povećanja slučajeva rizičnog seksualnog ponašanja i potencijalne depopulacije, koje su osnovne prepreke ispunjenju ideje kapitalističke produktivnosti, napretka i nacionalne samo-formacije. Konačno, TB se koristi kao oblik kritika zagovornika degeneracije teorije i eugenike na području Hrvatske, koji su u to vrijeme pokušavali rješavati složena socijalna pitanja kao što je odnos prema abnormalnom, nepodobnom, čudnom, ili čudovišnom drugom općenito. (isto: 106)

4.5. Mor

Iako je riječ o fantastičnom djelu, bolest nalik tuberkulozi pogađa i Šu u *Moru* Đure Sudete iz 1924. Radnja ove pripovijetke vrti se oko mladića Mora, sina upravitelja vlastelinskog imanja koji je zaljubljen u Šu. Njen otac vlastelin odlučio ju je udati za plemića Arna, mladog varalicu i kockara. Kada Arno sazna da mu je Mor suparnik, nagovara vlastelina da otpusti njegovog oca i postavlja svog prijatelja na isto mjesto. Nakon toga se Šu ubrzo razboli, Morov otac umire od tuge, a Mor se pretvara u vukodlaka.

“Vidjela je ona – i sobarica tvrdi – da je vidjela na prozoru nešto užasno i strašno. I to ju je utako uzrujalo da je pljunula krv.“ (Sudeta 2003: 83) Vrlo je važna ta informacija da je Šu tijekom svoje bolesti iskašljavala krv i djelovala sve slabije. „Kada je Arno ušao u sobu gdje je ležala Šu, stari mu vlastelin dade rukom znak da izađe. Vidio je samo boju njena lica – ono je bilo prozirno – bijelo i žuto kao stearin.“ (isto) Dakle bila je opisana kao do sada navedene „junakinje“: blijede i produhovljene patnice zbog ljubavi. Iako je djelo očito fikcionalno i fantastično, to ne sprječava bolest da preuzme svoju tradicionalnu ulogu. Bila ovo tuberkuloza ili ne, ima vrlo sličnu funkciju kao i u *Posljednjim Stipančićima* ili *Olgi i Lini*. Šu je kao i mnoge naše „junakinje“ bolesna zbog neostvarene ljubavi. Iako na kraju ne umire, odlazi na liječenje u Švicarsku. S obzirom na to da je Švicarska pretežito brdovito područje, kao i prema zapažanjima Susan Sontag, mnogim se književnim likovima oboljelima od tuberkuloze preporučio boravak u planinskim krajevima.

U ovom djelu nalazimo neke sličnosti s romanom Eugena Kumičića *Olga i Lina* koji je također analiziran u nastavku ovog rada. Osim što nas Šu vrlo vjerojatno podsjeća na Kumičićevu Olgu, isto nas tako Arno podsjeća na Alfreda, a Mor na Dragutina. Arnova pohlepa i želja za materijalnim, ali isto tako i želja njenog roditelja da se uda za Arnu, sprječava Šu da ostvari istinsku ljubav prema Moru isto kao što je Olga zbog Alfreda i svoje majke to bila spriječena učiniti za Dragutina i bila prisiljena udati se za Alfreda. Osim Olge bolestan je i Dragutin, kao što je u *Moru* osim Šu bolest pogodila i Mora, iako je njegova bolest znanstveno-fantastične prirode.

4.6. U novom dvoru

Tuberkuloza kao posljedica ljubavne boli prikazana je i u djelu Ksavera Šandora Gjalskog zvanom *U novom dvoru*. Lujo Radišić plemić je koji je zaljubljen u plemkinju Leonu Soltheim-Paližnaj od istog trena kada ju je vidio na plesu u Beču, no ona prema njemu ne gaji nikakve osjećaje već je samo ljubazna. Vrlo brzo saznaje da Leona živi u Hrvatskoj te da ima posjed blizu imanja njegove tetke. Nakon što se upoznaju, Lujo biva oduševljen njenom ljubaznošću, te joj želi pomoći jer mu je kazala kako bi proširila svoje imanje. S obzirom na to da njegov prijatelj Vladimir Kanižić, koji sada živi u Zagrebu i tamo želi otvoriti odvjetničku pisarnu, želi prodati svoje imanje koje se također nalazi blizu nje, Lujo upoznaje Leonu i Vladimira. Leona je počela gajiti osjećaje prema Vladimiru, što se Luji, kao i grofu Belfyju (koji je htio zaprositi Leonu) nije nikako svidjelo. Nakon mnogo prepirka o plemstvu i puku, hrvatskom i stranom podrijetlu, počele su se stvarati tenzije između Vladimira i Belfyja, pa je Vladimir odlučio vratiti se u Zagreb. Nakon što je Vladimir otišao, a Leona odbila Belfyjevu ponudu za brak, Lujo je smatrao da je to prava prilika da Leoni odaje svoje iskrene misli i da joj izjavi ljubav. Nakon što je to učinio, Leona je i njega odbila, a on se razbolio. „Probadalo me u slabinama, stezalo u prsima, krakovi kao da su odrvenili, ne mogoh ni smjesta.“ (Gjalski 1913: 146)

Vladimir, koji se trebao vratiti u Zagreb, ipak je ostao još neko vrijeme da napiše pismo Leoni u kojem joj izjavljuje ljubav. To je pismo trebalo biti oproštajno jer ga je grof Belfy izazvao na dvoboj, a on je bio uvjeren kako neće preživjeti. Dvoboj je prekinuo krik Leone, a djelo završava tako da se njih dvoje vjenča i odlazi, a Lujo boluje u domu svoje majke čitajući njihovo pismo, nakon čega ubrzo odlazi na put u planinske krajeve i na koncu svega umre. Vrlo je važno da Lujo nakon čitanja njihova pisma, a posebno Leoninih redaka, iskašlja krv, pa možemo pretpostaviti da je to završni stadij tuberkuloze. S obzirom na to da se ova bolest javlja kao posljedica ljubavne boli, to je istaknuto i u samom djelu kada Lujo kaže da je „duševno i tjelesno ukočen“ (Gjalski 1913: 147) povezujući svoje duševno stanje i Kochov bacil koji je već počeo djelovati.

S obzirom na to da je Gjalski pisao o propasti plemstva, naročito u svojoj zbirci pripovijedaka *Pod starim krovovima*, možemo ju povezati s ovom bolešću. Tuberkuloza kao misteriozna bolest nije uzrokovana samo ljubavnom patnjom kod Luje, već samim time što se plemstvu više ne daje toliko na važnosti. Ovdje je vrlo bitan lik Vladimira, koji ukazuje Luji kako je grofovska ljubaznost lažna te kako su obični ljudi poput njega morali spašavati grofa

Belfyja zbog rastrošnosti. „Na nesreću dade moj šef Belfy-ju samome novce u ruke. Ovaj ode, no ne u Beč, već u Peštu i ondje u plemićkom kazinu zaigra prvu noć sav novac.“ (Gjalski 1913: 66) Zbog toga što je dio plemstva propadao i moralno i financijski, taj strah od propasti plemstva prenosi se u strah od propasti organizma, u ovom slučaju pluća. Iako je Lujo žrtva koju pogađa bolest, isto tako i plemstvo pogađa moralna bolest. Upravo se zato grofica Leona udala za Vladimira koji nije plemić, a ne Belfyja, što ukazuje na pobjedu običnog čovjeka nad plemenitom krvlju.

4.7. Oprava

Josip Kozarac bolest prikazuje i u svojoj pripovijetki *Oprava* iz 1899. Sudac Đuro Vučetić obolio je od tuberkuloze i na početku djela nalazi se u Gleichenbergu iz kojeg piše pismo svojoj ženi te joj šalje opravu kao dar zbog toga što se o njemu brinula, voljela ga i s poštovanjem se odnosila prema njemu. Njegovo se zdravstveno stanje postepeno pogoršavalo kako je počeo saznavati tajne koje su mu dale odgovor na mnoga pitanja. Kada je prije rođenja njegovog sina Dušana bio premješten u donju Slavoniju, na njegovom ga je imanju zamijenio tajnik Barić. Nakon što je saznao da je njegov sin Dušan karakterno sličniji Bariću nego njemu, shvatio je da je Barić njegov otac. Zbog toga je otkrio i da njegova žena njega ljubi više nego svoga sina upravo iz sažaljenja zbog čina prevare. Đuro je bio vrlo ljubomoran, međutim svoju je situaciju htio opravdati prirodnom teorijom o zakonu jačeg. Tvrdio je kako nije važno čije je dijete, nego da ono živi i da njegova supruga Jelena nije počinila grijeh prema prirodnom zakonu, odnosno da se prirodni ciklus nastavlja. Đuro je bio reproduktivno zakinut, ali misli da je pomogao prirodi da skrbi o živom biću. Međutim nakon što je saznao da je Jelena mislila da joj je Barić poslao opravu, a ne on, shvatio je da ona ljubi Barića, a ne njega. Nakon spoznaje o Dušanovom podrijetlu i o tomu da ga Jelena nije voljela, Đuro shrva bolest i on umire.

Ovdje se javlja još jedna situacija u kojoj bolesni junak nastrada zbog ljubavne boli, a to je Đuro Vučetić kojega bolest stupnjevito uništava svakim životnim razočarnjem. Prvo takvo razočaranje bilo je saznanje da Dušan nije njegov sin:

Kada se je ta strašna pomisao prvi puta u podpuno jasnom obliku u Vučetićevoj duši pojavila, njega je u tom trenu probio smrtaj znoj, on je taj čas pao u takvu slabinu, da se je jedva mogao razpremiti i u postelju leći. (Kozarac 1997: 227)

Isto tako kada je saznao da je njegova supruga pomislila da joj je Barić poslao opravu, on „jedva da je drhtavim glasom izgovorio zadnju rječ, sunu mu iz ustiju mlaz krvi, koji poškropi kao plamen njene bliede obraze i crnu kosu...“ (isto: 239)

4.8. Ljubav

Dinko Šimunović naslov je svoje novele *Ljubav* povezao s bolešćom koja je usmrtila jednog od likova. Ova pripovijetka govori o potomcima gospodskih ljudi koji su sve manje izgledali i djelovali kao gospoda, a sve više sličili seljacima. „To su već posjednici u gradskom ruhu i običaja gospodskih, a žive od obrađivanja zemlje. Seljaci im kažu *gospodar*, a ne *gospodine*, kao drugima što dođu pak odu.“ (Šimunović 1996: 229)

Kamilo Tomich jedan je od takve gospode, ali njegov sin Lino oženio je siromašnu Katinku koja je karakterno dobroćudna i udovoljavala je starom Kamilu iako je on baš osobito nije volio. Iako je Lino bio u stabilnom braku s Katinkom i s njom odgojio četvero djece, mučilo ga je to što mu je mladost proletjela i uhvatio ga je strah zbog toga što više nikada neće osjetiti onaj mladenački hir kao prije života s Katinkom. Taj mu se osjećaj, odnosno miris mladosti vrati kada upoznaje Zorku Aleksić, mladu djevojku i svoju radnicu. On se u nju zaljubio sasvim dječaćki, iako je imala vjerenika Dušana, za kojega je prestala gajiti osjećaje zbog Line. Nakon što su oformili društvo, Lino, Dušan i Zorka otišli su na izlet. Tijekom izleta, Lino je izjavio Zorki ljubav i poljubio je, a sve je to vidio Dušan, koji se nakon izleta ubio. Nakon što je Lino dotrčao u taj nemili čas k njegovom truplu i Zorki, koja je nad njime ridala, Zorka mu je bacila medaljon na zlatnom lančiću koji joj je Lino poklonio. Taj medaljon Lino je dobio je od svoje supruge, koja je sve ovo vrijeme morala pomagati kod svadbe svoje sestre. Katinka se tijekom tog događaja razboljela od tuberkuloze (iako se bolest direktno ne spominje u djelu) i umrla. „Onako slaba radila je mnogo i znojna gladila rublje u vrtu. Nastadoše protisli, znojenje, krv iz usta i u pet dana sve je gotovo.“ (Šimunović 1996: 274) Nakon njezine smrti, Lino ostaje sam s djecom, a Zorka napušta selo i posljednji put ga pohlepno moli za medaljon koji joj je dao, ali on je pokopan s Katinkom.

Slično kao i mnoge naše bolesne junakinje, Katinka je opisana kao blijedo i nevino biće:

Duguljasto joj lice bijaše blijedo i krotko kao uvijek i cijela njezina pojava osobito mila, a jedino široka oprava visjela nekako neskladno na njezinu visokom stasu. Ali svjetla, kestenjasta kosa obavijala joj skladnu glavu jednostavno i ljupko, te su blage smeđe oči ispod tankih obrva i dugih trepavica davale njezinu liku osobiti čar. (Šimunović 1996: 238)

Iako ona to nije znala, Katinka je bila žrtva prijevare i nedovoljno iskazana ljubav prema njoj koštala ju je životne energije u metaforičkom smislu.

S obzirom na to da Sontag tvrdi kako je tuberkuloza većinom vezana uz siromaštvo i neimaštinu, valja spomenuti kako Katinka dolazi iz siromašnije obitelji nego Lino. Na početku djela Ilija, odnosno Katinkin otac, dolazi u posjet Lini i Katinki. Opisan je kao kontrast Lini:

Katinka ne gledaše u oca nego sveder u muževo lice, da razabere, kako će ga se dojmiti njezin starac. Lino mu pristupi ljubazno, no ipak joj se učini, da mu nije ugodan taj susret. Opažala je, da smiješkom kuša prikriti neugodan osjećaj, dapače neku odvratnost prema tastu koji se činio zbilja jadan u svojoj staroj uniformi i novoj kapi. (Šimunović 1996: 239) (...) S tim više što se opažalo jasno, kako se njezin otac nekako ponosi i sokoli svojom *monturom* gledeći ozbiljno i često, kako da je ona i na tom sastanku poglavita stvar. Pogledala je zatim u prosto, ali fino gospodsko odijelo svog muža od žutkasta ruskog platna i njegov skupi panama-šešir, a onda u mali *bonet* svog oca, pa je obuze želja da se sakrije gdje god i isplače tužni i njoj samoj nejasni osjećaj. (isto: 240)

Stari Ilija dolazi u posjet kako bi zamolio Linu da mu posudi osamsto forinti jer udaje svoju kći. No nakon Katinkine smrti atmosfera nije bila prigodna za udaju, pa se Ilija žali kako je sav taj novac uzalud bačen. „Sav taj trošak pođe utaman, kao da si novac u vodu bacio! A sad opet, koliko se hoće za sprovod, i ono!“ (Šimunović 1996: 275) Kao što je Katinka bila žrtva neuzvrćene ljubavi, tako i siromaštva, ali i ljudske pohlepe. Na samoj smrti svoje kćeri, njen otac ne iskazuje previše tuge, već razmišlja o tome kako će sve to koštati. Čak i prije njene smrti i udaje njegovih kćeri, htio je pokazati financijsku moć pred svojim budućim zetovima, a te moći u njega zapravo nema pa je to razlog odlaska Lini da ga zamoli za novac.

5. NEIMENOVANA BOLEST ILI GROZNICA KAO METAFORA

5.1. Olga i Lina

Iako se u ovom romanu ne spominje točan naziv bolesti, Kumičićev pokušaj naturalističkog romana *Olga i Lina* izdan 1881. predstavlja još jedan smrtni slučaj uzrokovan bolešću. Mlada Olga Milić na nagovor svoje majke Klare mora se udati za bogatog hrvatskog baruna Alfreda koji je zaljubljen u zlu i rastrošnu Linu. Budući da je Olga svoje osjećaje usmjerila Dragutinu, ta je ljubav nemoguća zbog njene majke koja priželjkuje njenu udaju primarno zbog Alfredove financijske situacije, a kasnije je i omogućila Alfredu da ju siluje. S Alfredom je imala sina Milana, a ubrzo nakon njegova poroda pada u postelju. „Dan prođe za danom i nastane silna sparina. Olga biva sve slabija; nije više izlazila, a napokon legne teško bolesna.“ (Kumičić 1997: 159) Na kraju bolest shrva Olgu i ona umire, a zatim slična sudbina dočeka i ostale likove u romanu.

S obzirom na to da nije točno navedeno o kojoj se bolesti radi, svejedno možemo tvrditi da Olgina bolest ovdje ima ulogu tuberkuloze; posljedica ljubavne patnje i strasti, razočaranja i tuge. Njeni su osjećaji povrijeđeni, a ona je i sama u melankoličnom stanju od trenutka kada je shvatila da ne može biti Dragutinova pa sve do konačne smrti. Sam opis upućuje na to da izgleda blijedo i da joj srce kuca kao da je u nemiru. Opisana je kao: „nježni stvor, nesretna kao djevojka i kćerka i supruga, odviše je u svom životu pretrpjela, odviše puta bilo se njezino srce grčevito stisnulo, a da joj se ljuta bol ne udomi u grudima.“ (Kumičić 1997: 161) Dakle osjećala je bol u prsima i nije mogla usnuti tijekom njene bolesti. Stoga možemo zaključiti da je Olga opisana kao produhovljena ličnost, osjetljivo i kreativno biće, odnosno onakvo kakvo Sontag opisuje. U romanu kasnije od groznice oboli i Dragutin, ali i sin Olgine prijateljica Milke koji je također umro.

Osim nejasno navedene Olgine fizičke bolesti, jedan od važnijih motiva u ovom romanu je i posljedica tzv. „duševne bolesti“ - alkoholizam. Na kraju djela opisano je kako se „klatario po onim malim kavanama, pijući svuda žestoka pića.“ (Kumičić 1997: 178) Alfredov alkoholizam konstantno ga vodi u propast i osiromašuje ga, što ga tjera na to da se s Linom u posljednjim dijelovima romana preseli u siromašno bečko predgrađe. Osim što je alkoholičar, Alfredova se materijalna situacija odražava na njegovu volju za životom: „Alfred je uvijek mislio na samoubojstvo: Kad potrošim sav novac, skočit ću u Dunav!“ (isto) Nakon toga Alfredov alkoholizam sve gori i zbog njega uskoro umire u ludnici. Zanimljiv je podatak

iz *Liječničkog vjesnika* o tome kako se tvrdilo da su „duševne bolesti“ često nasljedne, pa tako je i igrom slučaja Alfredov i Olgin sin Milan „naslijedio“ istu manu od oca. Milan je opisan kao mladić „veoma dobra srca, ali živeći u kalu velegradskog života morao se napokon pokvariti. Ne radeći ništa, klatareći se i kartajući cijele noći, pao je u šake lihvara.“ (isto: 181) Kako bi roman stigao na sam vrhunac ljudske pokvarenosti, Milana su posljednje stranice odvele u bordel u kojem, ne znajući o njenom podrijetlu, općio sa svojom polusestrom Idom da bi je na kraju ubio, a nad mrtvim se tijelima zdvajaju vlasnici bordela - Lina i Artur.

Ovdje možemo usporediti dvije vrste bolesnika; mladu Olgu i Dragutina koji žele vječnu i istinsku ljubav, te sve ostale likove koji žude za materijalnim dobrima. Dok su Olgina bolest i smrt opisane kao nešto produhovljeno, kao smrt u miru i počinak u postelji, s druge strane Alfred, koji je iskvaren novcem, umire u ludnici, a njegov i Olgin sin, iskvaren očevim genima, spolno opći i ubija sebe i polusestru. Kao što je Olga vodila miran život, tako je i umrla, dok su rastrošni Alfred i Milan umrli u gorim mukama. Time bi se moglo zaključiti kako moralna slika lika u ovom romanu prati tu osobu kroz cijeli život - od rođenja do smrti.

5.2. Muljika

Neimenovana bolest oduzima još jedan mladi život u noveli Dinka Šimunovića pod nazivom *Muljika* iz 1906. U mjestu zvanom Draza živjeli su u čitavom kraju poznati namastirčani, čije su se djevojke udavale već od četrnaest godina. Jedino je mlinareva kći Boja bila drugačija, vitka i blijeda – zbog čega su namastirčani tvrdili da je bolesna te su je, zbog takvog izgleda prozvali Muljikom. Zato su svi mislili da se nikad neće udati, ali u nju se ipak zaljubio krčmarev sin Ilijica, koji se upravo vratio iz vojske te je imao drugačije estetske kriterije o ljepoti od ostalih namastirčana. Ilija je htio za svoju ženu Muljiku, no i otac Petraš i majka Marta tome su se oštro protivili jer su za svoga sina imali drugu djevojku. Muljika također nije bila oduševljena odabirom, kao ni njezin otac. Ipak, Petraš je bio došao kod mlinara dogovoriti prošnju, a Muljika mu je plakala da je ne da za Iliju. Naposljetku je Ilijica, unatoč otporu roditelja ipak oženio Muljiku, ali ona naskoro umire od nepoznate bolesti. „Ta Muljika već mjesec dana samo leži i leži, ne tuži se, što boli, ali s postelje ne može i samo gucne koji put vode s vrelašca.“ (Šimunović 1996: 69)

Iako se, kao i u engleskoj književnosti viktorijanskoga doba, bolest javlja kao posljedica neostvarenih ljubavnih i seksualnih strasti, ovdje nemamo informaciju o tome je li Muljika bila u isto vrijeme zaljubljena u nekog drugog namastirčana. No ovdje bolest možemo tumačiti kao neki oblik korupcije i nepravednosti, jer Muljika nije ta koja dogovara svoju svadbu nego njen otac. To je automatski značilo da je Muljika, kao materijalno dobro, prodana drugoj obitelji i time je duševno oštećena. S obzirom na to, na neki je način postala žrtvom kapitalizma, uz koji se bolesti u književnosti vrlo često vežu.

Isto tako, Muljika je opisana kao blijeda, vitka i drugačija od ostalih. Većina dosadašnjih likova koji su obolijevali od ljubavi opisani su na sličan način, no za Muljiku je to bilo izraženo odmah na početku pripovijetke. S obzirom na to da je i njena majka tako izgledala kao mlada, njen izgled mogao bi se protumačiti kao nesretno nasljeđe. Iako njena majka ne pati od bolesti, pati od muža nasilnika i pijanca, što je također fizička kazna.

5.3. Salamon

Novakova pripovijetka *Salamon* govori o Miji, krojaču ne baš osobito privlačna izgleda koji je zaljubljen u djevojku Maru. Iako se Mara udaje za mornara Nikolu, Mijo je i dalje voli. Zbog toga je njihovom djetetu poklonio zlatne naušnice, a Mara je diveći se tom činu zapitala kako da mu vrati uslugu. On je odbijao vraćanje ikakve usluge te joj je još poručio da će joj posuditi novaca ako joj zatreba. Na to je lukava Mara rekla da joj treba te joj Mijo dade nešto novaca, a ona mu poruči da će mu sve vratiti kad bude mogla. Zatim ga je za koji mjesec posjetio Nikola govoreći kako su bure počele „duvati i piriti kroz rasklimana vrata stare kućice, gdje su Nikola i Mara stanovali.“ (Novak 1951: 132) Žalio mu se kako je on zdrav, ali Mara i dijete pobolijevaju, pa ga je zamolio da mu iznajmi jednu sobu preko zime dok majstor ne popravi njihovu kuću, na što Mijo odmah pristane. Kako se odvijao njihov zajednički život, Mara ga je nagovarala na mnoge stvari, a on je na sve pristajao. Mijo zbog ljubavi čini sve; prvo spava u odvojenoj prostoriji noću jer je Mara rekla da djetetu smeta kad kašlje pa se stalno budi. Nakon toga morao je spavati u hladnoj kuhinji na Marin nagovor i tijekom boravka u njoj se razbolio. „Mijo se stiskao po noći umatajući se u otrcano pokrivalo, ali zima bijaše oštra, zebao je, pa ga je kašalj sve jače morio. Od dana do dana Mijo bivao Mijo sve slabiji i vukao se po kuhinji kao kakovo plašilo.“ (isto: 133) Mara i Nikola na kraju djela organiziraju druženje s veselim društvom i čašicom, dok je Mijo ležao i dalje bolestan. „Cio dan osta tu ležeći; podvečer stala ga hvatati vrućica, a opet studen; tako je odležao tri dana kao u agoniji, a Nikola i Mara složise se, da bi bilo najbolje, kad bi ga bog uzeo k sebi.“ (isto: 134) Mara ga na kraju uspijeva nagovoriti na to da ostavi svoju kuću, vinograd i ogradu njenom djetetu u slučaju da umre, a on je naivan i ostavlja joj sve, te na kraju umre. „Bog ga pomilovao – bio je dobar...“ (isto: 135) bile su Marine posljednje riječi.

Ovdje treba uzeti u obzir tvrdnju Susan Sontag o tome da tijelo posjeduje određenu količinu energije koja treba biti ispravno potrošena i iskorištena. Iako u ovoj noveli nije riječ o rasipništvu, Mijo svoju energiju troši na to da Marina obitelj živi sretnije i bolje, a njena ju lukavost spašava i crpi sve više financijske i životne energije iz Mije. Nakon što se potrošio, Mijo se razboli, a kako bi njegova bolest rezultirala smrću, na koncu pripiše Marinom djetetu sve što ima i nakon što izgubi sve, njegovo tijelo se iscrpi do kraja. To je i slikovito prikazano u djelu motivom Mijinih ruku, kada bilježnik na njegovoj samrti „pođe k postelji i takne se perom osušene Mijine ruke; zatim načini križ, potpiše sa svjedocima, a onda se vrate svi skupa k punom stolu, da bolesnika u zadnjom uri ne uznemiruju.“ (Novak 1951: 135)

Uz to što se razbolio, htio je udovoljiti Marinom djetetu time da ga ono ni ne čuje kada Mijo počne kašljati. Osim što je svoju energiju iscrpio zbog ljubavi prema ženi s kojom je njegova budućnost nemoguća, Mijo se zbog toga još i udaljava od njih jer ni sama Marina obitelj ne želi osjetiti Mijinu propast, čime Mijo još više propada. Iako bolest u ovom djelu nije imenovana, znamo da je bolest dišnog sustava (odnosno pluća) koja predstavlja produhovljenu, melankoličnu smrt uzrokovanu patnjom zbog neostvarene ljubavi, što znači da također ima vrlo sličnu funkciju kakvu ima tuberkuloza u prethodno analiziranim djelima.

Vrlo je važno uzeti u obzir činjenicu da su mnogi seljani zadirkivali Miju koji je bio uvjeren da se Sunce vrti oko Zemlje. Ta bi se slika mogla prenijeti i na samoga Miju; on se kao Sunce htio vrtjeti oko Mare koja je bila njegova Zemlja, međutim Sunce je glavni izvor energije u Sunčevom sustavu, a Mara se oko njega giba i crpi energiju od njega. Darežljivi i naivni Mijo poklonivši zlatne naušnice Marinoj kćeri pokrenuo je lančanu reakciju propadanja, koja je tim naušnicama započela, a rezultirala je poklanjanjem puno većih materijalnih vrijednosti, pa na kraju i onim nematerijalnim, odnosno poklanjanjem vlastitog zdravlja i nakon toga života.

6. EPIDEMIJSKE BOLESTI U ULOZI METAFORE

6.1. Tena

U Kozarčevom djelu *Tena* (1894) također je vidljiva poveznica između bolesti i ljubavne strasti, ali ovoga puta se ne vezuje uz neostvarenu romansu, a isto tako ne vezuje se ni uz nevinu djevojku. Tena je kći lijenog i nemarnog Jerka Pavletića i njegove bolesne supruge. S obzirom na to da je Tena pokupila gotovo sve očeve gene, u svojoj se šesnaestoj godini počela ponašati bezosjećajno, pa čak i kada ju je majka udala za Jozu Matijevića u kojega nije bila zaljubljena. Opisana je kao prava ljepotica koja se nakon svoje šesnaeste godine pretvorila u raskošnu ženu za kojom su mnogi žudili. Nakon promjene mnogih ljubavnika, od vojnika Jaroslava, pa ciganina Đorđa i Leona, Đorđeva žena osvećuje se Teni tako da joj daje maramu zbog koje Tena dobiva ospice, a one joj unakazuju lice i time ona gubi na svojoj ljepoti. I Jozo i Đorđ su je napustili, a ona je ostala sama, siromašna i ružna i njeno je imanje propalo od bijede.

Bez obzira na to što pripovijetka završava sretno, odnosno njenim ponovnim sastankom s vojnikom Jaroslavom, ovdje bolest ima ulogu „božje kazne“, odnosno onu ulogu koju su u književnosti imale epidemije, i to u ovom slučaju ospice. Ovdje treba uzeti u obzir da u *Liječničkom vjesniku* od 1881. do 1891. nalazimo česte izvještaje o epidemiji ospica uz mnoge druge tada epidemičke bolesti. S obzirom na to da Sontag napominje kako se likovi koji obole od epidemičke bolesti ne pitaju „zašto ja?“, u ovom djelu to nije tako. „- Bože moj, Bože moj! što sam ti skrivila, da si baš mene tako kaznio? - naricala Tena.“ (Kozarac 1950: 367) Međutim Sontag piše i sljedeće:

Epidemija je opća metafora za društveno rasulo. Od kuge (*pestilence*) dolazi riječ zarazan (*pestilent*) čije je figurativno značenje, prema *Oksfordskom engleskom rječniku* „škodljiv za religiju, moral i javni mir“ (1513); a zarazno (*pestilential*) znači „moralno štetno i opasno“ (1531). Reakcija na zlo biva projicirana u bolest. A bolest (ovako obogaćena značenjem) biva projicirana u svijet. (Sontag 1983: 61)

Kako produhovljene patnice boluju od tuberkuloze i opisane su kao blijede i nevine, Tena je stradala od epidemije ospica i na svom licu ima „crljene, okrugle piknje.“ (Kozarac 1950: 367) Kao što su patnice koje boluju od tuberkuloze svoje tijelo čuvale za nekog, Tena svoje tijelo i osjećaje nije štedjela. Zbog manjka morala, Tena je kažnjena time što gubi ono najmoćnije što ima – ljepotu. Upravo je tako demonstriran strah od epidemija koje Teni čine

nešto još gore od smrti u njenom slučaju. Kao što je kod tuberkuloze prisutan strah od smrti zbog nemogućnosti liječenja, tako je kod ospica prisutan strah od nemogućnosti povratka ljepote unakažena lica.

6.2. Fiškalova pripovijest

Novakova *Fiškalova pripovijest* također je jedno od djela u kojima se bolest pojavljuje kao „božja kazna“. Glavni je lik prosjak Marko za kojega saznajemo da je potomak trgovca Antonia i njegove služavke Magde, koju je Antonio, uz pomoć fiškala Mattea, prisilio da se uda za siromašnog, gluhonijemog Šimicu. S obzirom na to da je Magda bila nezadovoljna Antonijevom odlukom, odnosno time što ju je protjerao iz bogate kuće u siromašni dom Šimice, počela je dane provoditi opijajući se. Ubrzo je rodila Marka kojeg je vrlo često tukla i iskaljavala svoj bijes na njemu. Jednom je čak donijela komad kruha svom djetetu uz riječi: „Nek i gospodska djeca znadu, što je sirotinja!“ (Novak 1951: 85) Kada ju je posljednji put Šimica uhvatio kako tuče dijete, ubio ju je smrskajući joj lubanju. Nakon toga pop Ive dao je dijete pečarici Ani, koja se skrbi o njemu tako dugo dok ga Niko ne namami jabukom da dođe k njemu i prodao ga Vukušiću kojemu je trebalo dijete da može prositi u njegovo ime. U međuvremenu fiškal Matteo prevario je Antonijevu suprugu Annette tako da joj nije dao da pročita što je pisalo u oporuci njena muža na njegovoj smrti te je ona to neznanjem potpisala, što je rezultiralo Matteovim odlaskom u Trst s njenih pet tisuća forinti. Njega su potom uhvatili i zatvorili na šest godina, a upravo on otkriva popu Ivi da je Marko Vukušić živ i da je poznat kao prosjakov sin. Djelo završava sretno, odnosno vjenčanjem Marka i Jele u koju je bio zaljubljen. Pop Ive umire mirno, dok fiškal Matteo umire od neke duševne bolesti uz grozne halucinacije.

Bez obzira na sretan završetak djela, važno je spomenuti kako su Niko, stari Vukušić (kojem je Marko služio kao „alat“ za prosjačenje), i njegova obitelj umrli. Ovdje nastupa tadašnja aktualna epidemijska bolest; kolera. S obzirom na to da je imala ulogu „božje kazne“, odnosno prikaza društvenog rasula, škodljivosti za religiju, moral i javni mir (Sontag 1983: 61), u ovom je djelu opisana ovako:

Uto udari na Senj i okolicu bič božji. Strahovita bolest zareda med ljudima, a ljudi kapali polumrtvi sve po ulicama. Ljudi se sastajali bojažljiva lica, molili se Bogu, al bolest harala nemilice po jadnom svijetu. Mrtve nosilo na groblje sve bez popa i križa. Skrušio se svijet, svakomu se napunila duša kajanja, svačija pamet spominjala samo boga i smrt. (Novak 1951: 115)

Neke od žrtava kolere u djelu bile su Vukušićeva obitelj, a Vukušić je umro od neimenovane bolesti. Kako i sam Marko kaže na početku djela: „Vratim se kući i nađoh starog oca u postelji. Majku i sestru udavila je kolera prije, a njega srvala bolest.“ (Novak 1951: 53) S obzirom na to da je Vukušić bio prosjak i za to iskoristavao tuđe dijete kao roba,

njegova bolest u ovom se slučaju može protumačiti kao „božja kazna“ za grijeh pohlepe, iako je neimenovana i ne znamo zapravo je li riječ o koleri u njegovom slučaju.

Međutim kolera je sasvim sigurno uhvatila Niku koji je mladog Marka prodao Vukušiću. Njegova je smrt opisana ovako: „Niko izađe iz krčme, oči su mu se svijetlile, noge klecale, bulazio na sav glas i teturao pijan kući.“ (Novak 1951: 115) Nakon toga „ujedared stane, smota se na zemlju i stane se previjati grčevići tijelo od muka.“ (isto) „Božja kazna“ tako je snašla i njega, jer je otuđio dijete pečarici Ane, koja bi se sasvim sigurno skrbila o njemu kao da je njezino, s obzirom na njene moralne karakteristike i neiskvarenosti za razliku od većine ostalih likova. Uz to što je ukrao dijete, na njemu je i zaradio „pedeset banaka“, ali time je i, kao što se vidi u navedenim citatima, „kažnjen“ i zbog neumjerenosti u piću.

Pohlepa je kaznila i fiškala Mattea, ali ne kolerom. S obzirom na to da je prevario Annette i taj novac koji joj je prijevarom uzeo, potrošio ga je vrlo brzo i propao finansijski i psihički. Iako je na kraju djela on taj koji je otkrio popu Ivi da je Marko živ, taj pokušaj ispovijedi ili kajanja nije ga nagradio.

Mjesec dana mučile fiškalovu pamet vještice. Po sobi letjeli miševi i štakori, psi i mačke, ribe, gusjenice, žabe, svakojaka gamad, a sve to krilato, sve to punilo užasom fiškalovu dušu.: fiškal se bacao po postelji, vikao pomoći i gnjavio oko sebe rukama ogromne mrave i gadne crve, koji su mu po tijelu vrvjeli. Badava ga je stara sluškinja uvjeravala, da je krevet čist, da je u sobi sve mirno, al fiškal vapio iz svega glasa: – Uh, uh! Tjerajte, tjerajte – i u tom ludilu pustio dušu. (Novak 1951: 126)

7. RAK KAO METAFORA

Rak i tuberkuloza oduzimaju živote i u Kamovljevoj drami *Mamino srce* objavljenoj 1909. Tragedija opisuje morbidnu i bolesnu atmosferu u interijeru gradskog doma obitelji Bošković. Kako bismo potvrdili tezu da je kapitalizam u tim djelima glavni krivac za bolesti, važno je istaknuti citat: „Ne radi se o ovih 50 kruna, o ledenoj kavi, o jednom peru - radi se o dugu o zaduživanju, o bolesti, razumijte jedanput. O bolesti koja nas je sve zarazila.“ (Kamov 2016: 323)

Likove drame čini obitelj Bošković - roditelji Andro i Linda, djeca Olga, Bruno, Romano i Dušan, sluškinja Johana te Ivo Bujić. Obitelj je u neprestanoj svađi zbog nestašice novca te bolesti od kojih obolijevaju, a umjesto da se u takvim teškim trenucima drže zajedno i podupiru jedni druge, oni jedni drugima stalno predbacuju njihove postupke. S obzirom na to da je dug, odnosno financijski nedostatak koji upućuje na to da zaduženi u početku nemaju novaca, povezan s bolešću, dan nam je dobar uvod u to da je tuberkuloza opet u ulozi nuspojave siromaštva.

Olgina sestra Mila je ta koju je tuberkuloza (ili kako se u drami navodi „jektika“) uzela pod ruku i odnijela sa sobom, a nakon nje i sama Olga, koja je jela Miline ostatke hrane da se uvjeri da nije zaražena tuberkulozom, pa se tako i sama razboljela. Opisani su i njeni simptomi; upaljena, prosute kose, blijeda, oči joj velike mutne i vruće. S obzirom na takav opis i na to da je liječnik tvrdio da ima „ljubavnu groznicu“, i Kamovljeva je Olga opisana kao produhovljena patnica zbog ljubavi. Njena sestra Mila također je u istoj situaciji, jer za nju znamo da je voljela Ljubića, no zbog oca se morala udati za Bujića. U ovim slučajevima tuberkuloza ponovo uzima živote zbog neostvarene strasti.

Osim patničke tuberkuloze i Dušanove skrofule, u ovoj drami na scenu stupa i rak. Žrtva koju je pogodio bio je otac Andro, a imao je rak čeljusti. Kao što Susan Sontag tvrdi da je „rak bolest srednje klase, bolest koja je vezana uz bogatstvo i neumjerenost“ (Sontag 1983: 24), važno je istaknuti kako je Andro bio bogati veleposjednik, a sada je državni činovnik s malom plaćom. Svjestan je rasipnosti svoje žene i iz tog razloga joj ne želi dati novac, ali zaboravlja da je i on rastrošan i da novac troši na nepotrebne stvari.

S obzirom na to da, prema Sontag, ovdje postoji kontrast produhovljeno-bijedno ljudsko tijelo, rak je opisan kao nešto degutantno, odvratno i kao da je ljudsko tijelo samo otpadak ili iskorišten stroj. Za razliku od svojih blijedih i rumenih kćeri rasutih kosa, Andro je

totalno oglušio, otvorile su mu se žlijezde, smrdio je i nije znao govoriti. „Za rak se vjeruje da je krajnje bolan. Smrt od tuberkuloze je, navodno, bezbolna, dok je smrt od raka spektakularno bijedna.“ (Sontag 1983: 25)

Ja znam samo to da je tri mjeseca ležao na plećima; pio juhu i povraćao je kroz jedan otvor na grkljanu; zaudarao i ja sam mu mijenjao obloge; govorio i ne razumio sam sebe i - ležao na plećima . . . (Kamov 2016: 360)

S obzirom na to da se ovdje tuberkuloza i rak koriste kao sredstvo kojima se prikazuje strah od ekonomske i moralne propasti ove obitelji, taj je strah vidljiv i iskazima Bujića poput: „Rak je i danas misterij.“ (Kamov 2016: 339) Uz to što ovu bolest promatra na takav način, isto tako se pred kraj djela pita: „Ima li kakav savez između tuberkule i srčane kapi?“ (isto: 376). Tako je u ovoj drami ekonomsko propadanje obitelji povezano s fizioliškim. Na kraju umire sama srž, samo srce obitelji - Lindino. Ona doduše ne umire u smraku, znoju i deformaciji, već umire razočarana u snove; od infarkta. Dok je Andrina bolest opisana opsceno i odvratno, Lindino „srčano oboljenje znači slabost, jad, mehanički kvar; u njemu nema sramote ili tabua tuberkuloze (u prošlosti) i raka.“ (Sontag 1983: 19)

8. MENTALNA BOLEST KAO METAFORA

Jedno od djela u kojem bolest živčanog sustava, ali i mentalna bolest oduzima život je Kozarčev *Emilijan Lazarević*. Mladi Emilijan sin je kapetana Save Lazarevića iz Srijema kojega je Savo odgajao tako da je učio s njim po cijele dane pa Emilijan nije znao za mladenački i društveni život. Uz to je Savo branio njegovoj majci da izrazi materinju ljubav prema njemu da ga ona ne omekša. Emilijan se na početku djela zaljubi u Julku Kneževiću, a Savo misli da je ta zaljubljenost samo dječja ludorija i poručuje svom sinu da se prestane vidati s njom jer će u Beču imati bolje društvo od nje, ali kao da mu govori uzalud. Knežević je Savo zbog toga zamrzio jer je Julka učila i svirati i pisati kao da je iz oficirske obitelji, a ne orati i kopati kao obična „ciganija“, a zasmatalo mu je i to što su oni istočnjačke, a Kneževići zapadnjačke vjeroispovijesti. Nakon Emilijanova izjašnjavanja da želi postati profesor, otac mu nije bio zadovoljan jer je silni htio da njegov sin bude pukovnik ili oficir. S takvim ambicijama Emilijan odlazi u Beč i tamo shvaća da više nema očinskog autoriteta i u podsmijehu mu se očitala zloba. Emilijana su počele zanimati ljudske strasti, a posebno alkohol i žene. Te su njegove mladenačke avanture trajale pola godine, nakon čega je obolio i oslabio te se uplašio i počeo učiti da dođe do željene stipendije. Otac mu piše da je Julku zaprosio profesor X.Y., a on tome ne vjeruje pa bijesan, tužan i duševno nemiran piše Julki pismo. Otac mu, naravno, laže, iako je profesor zaista htio zaprositi Julku, no ona ga je odbila. To je pismo Julkina mama razderala da zaštiti Julku od radosti koja može prerasti u bol zbog prevelikih očekivanja, brinuvši se za duševno stanje svog djeteta. Zbog toga što Julkini odgovori k njemu nisu stizali, mladi Emilijan odlazi u srpsko-turski rat. Otac mu je zabrinut jer tri mjeseca nije odgovarao na pisma, pa mu nakon toga vremena Emilijan šalje pismo da mu šalje novce u Beč jer se vratio iz rata gol i bos. Savo mu tako šalje posljednji novčić koji ima. Nakon toga Savo odlazi do Emilijana u Beč jer je shvatio da je pogriješio u odgoju, ali dolazi u služinsku sobu u kojoj je Emilijan spavao jer je radio kao gostioničar. Savo poziva Emilijana da dođe s njim kući, ali mu je vlastiti sin u lice rekao sve što ga ide i kritizirao njegov odgoj i postupke. Nakon toga Savo trči na kolodvor i razočaran u sebe i sina odlazi kući. Nakon njegova dolaska, Julka odlazi po Emilijana u Beč (unatoč majčinim prigovorima), jer ga ona vidi kao jednu osobu koju voli, dok ga otac vidi kao dvije osobe; konobara i đaka. Kada se vratio, obolio je, ali ubrzo ozdravio. Zatim je nastavio učiti da položi doktorat i državni ispit zajedno. Međutim našli su ga u sjenici tri dana prije odlaska u Beč zatranog među knjigama, napola ukočena u polumrtvom snu. Postao je živi mrtvac kojem su od bolesti i alkohola otupjeli živci.

Međuto je Emilijanova bolest napredovala, a iz potlačenih živaca sve to većma izbijalo duševno poremećenje; bilo je časova, kada je bulazio kao bolesnik u groznici, miješajući najjednostavnije pojmove i brojke, kao da tek uči i misli govoriti... (Kozarac 1950: 445)

Posljedice bolesti koja ga je shrvala opisane su ovako:

Dojmovi prve mladosti najviše su zabavljali bolesne mu živce... Više puta uzeo bi knjigu, pa tobože kao da čita, a on to govori sada latinski, sada hrvatski, sada grčki, prelazeći bez suvislosti iz jednog jezika u drugi. Kušao je i pisati, ali ga je pisanje strašno ubijalo; tek da bi napisao jedan, dva retka, protegnuo bi leđa, kao da je cio dan sjedio za stolom. (isto)

Djelo završava njegovom smrću te smrću njegova oca i Julkine majke, ali i Julkinom udajom za profesora čije je zaruke odbila.

S obzirom na to da je djelo izdano 1897. godine, vrlo je poznato da se od 1894. godine zabilježava sve više slučajeva mentalnih oboljenja, a mnoge duševne bolesti u *Liječničkom vjesniku* povezivali s alkoholizmom. „I bolešću i alkoholom otupljeni živci bili su uzrokom, da je počeo činiti takova djela, koja samo luđaci počinjaju.“ (isto: 444) Međutim alkohol nije glavni uzročnik njegove duševne bolesti jer ga je uzimao kada mu je nestalo teka, „a on glad uzeo alkoholom da utažuje.“ (isto)

Glavni uzrok njegove bolesti bile su očeve ambicije koje je Savo nadjenio Emilijanu. Kao što Sontag tvrdi; ljudsko biće ima određene količine energije koje treba ispravno utrošiti, a Emilijanova je energija nije bila ispravno utrošena, već rasipana i krivo usmjerena. Nakon silnoga učenja i manjka socijalnog života, Emilijan je svu svoju energiju dao učenju, a kasnije srpsko-turskom ratu. Nakon rata, Emilijan je ponovo krenuo učiti, ali osiromašen je uz to morao i raditi kao konobar. Kada se vratio iz Beča, nakon ozdravljenja je ponovo krenuo trošiti svoju energiju na učenje zadavši si gotovo nemoguće ambicije, što ga na kraju shrvava i od toga konačno oboli i umre.

Da mu Savo nije djetinjstvo potrošio na učenje i da je iskusio neke mladenačke čari i upravljao svojim životom barem malo, Emilijan svoju energiju ne bi uzalud trošio. Takvim „diktatorskim“ odgojem Emilijan je lišen apsolutne slobode koju nakratko dobije kada stigne u Beč, ali je gubi čim mu otac laže da je njegovu Julku zaprosio profesor X.Y. Pomislivši na to da nije ljubljen, svoju energiju troši na srpsko-turski rat, pa nakon njega ponovo na učenje. Tek kada stigne kući i kada je uz Julku, on biva već posve potrošen.

9. ZAKLJUČAK

S obzirom na to da je prema izvješćima iz *Liječničkog vjesnika* tuberkuloza najčešća i najsmrtonosnija bolest razdoblja kojim se ovaj rad bavi, najviše proučavanih djela upravo se odnosi na tu bolest. Dok je većina djela koja se bave tom bolešću izdana prije 1900., (osim *Mora*), djelo koje se bavi rakom, odnosno *Mamino srce* Janka Polića Kamova objavljeno je 1909. uzevši u obzir da se tek nakon 1892. u *Liječničkom vjesniku* počelo puno više pisati o slučajevima raka. Prije toga piše se ponajviše o tuberkulozi, ali i o epidemijama. Sve ove bolesti imaju vrlo jako funkciju u proučavanim književnim djelima; od tuberkuloze stradaju politički neutralni i etični ljudi, a od epidemije politički i etički iskvareni ljudi. Dok recimo nevine i zaljubljene junakinje poput Olge Milić i Lucije Stipančić bivaju kažnjene bolešću zbog svoje političke neutralnosti i moralnih vrлина te su njihove bolesti prikazane romantičarski, Kozarčeva Tena zbog svog manjka morala također je kažnjena, ali epidemijском bolešću koja ju ne prikazuje kao produhovljenu patnicu nego ju unakazuje. Isto se to može odnositi i na Niku iz *Fiškalove pripovijesti* koji je moralno iskvaren, što je predstavljeno samim činom prodaje tuđeg djeteta. S obzirom na to da se mnoge bolesti mogu protumačiti u skladu s tumačenjima koja je iznijela Susan Sontag, ovaj pogled na interpretaciju otvara široke vidike za bavljenje ovom temom u hrvatskoj književnosti. Ovi su tekstovi samo neki u moru djela koja prikazuju čovjekov strah od znanstvene i socijalne deformacije, mnogih suočavanja s ekonomskim problemima i toksičnim odnosima u društvu, no kao što Vuković piše u svom članku: „oni su također polazište za suočavanje s vlastitim predrasudama i strahovima koji proizlaze iz kontakta s naizgled odvratnim, bolesnim i perverzним primjerima suvremene hrvatske kulture.“ (Vuković 2017: 107).

10. LITERATURA

Gilbert, Pamela K. 1997. *Disease, Desire, and the Body in Victorian Women's Popular Novels*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gjalski, Ksaver Šandor. 1913. *U novom dvoru*. Zagreb: Naklada piščeva.

Koch, Robert. 1883. Aetiologije tuberkuloze. *Liečnički viestnik*. 9-11.

Kozarac, Josip. 1950. Emilijan Lazarević. U: Štampar (ur.) Zagreb: Zora, 424-446.

Kozarac, Josip. 1950. Oprava. U: Štampar (ur.) 1950: 447-468.

Kozarac, Josip. 1950. Tena. U: Štampar (ur.) 1950: 341-373.

Kumičić, Eugen. 1997. *Olga i Lina*. Vinkovci: Riječ.

Leskovar, Janko. 1997. Katastrofa. U: Milanja (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 37–50.

Novak, Vjenceslav. 1951. Fiškalova ispovijed. U: Barac (ur.) Zagreb: Zora, 45-127.

Novak, Vjenceslav. 2016. Nezasitnost i bijeda. U: *Odabrane pripovijetke*. Zagreb: Bulaja Naknada, 21-30.

Novak, Vjenceslav. 1964. Posljednji Stipančići. U: Barac (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 111–296.

Novak, Vjenceslav. 1951. Salamon. U: Barac (ur.) 1950: 128-135.

Polić Kamov, Janko. 2004. *Isušena kaljuža*. Zagreb: Večernji list.

Polić Kamov, Janko. 2016. Mamino srce. U: Gašparović (ur.) 320-378.

Sontag, Susan. 1978/1983. *Bolest kao metafora*. Prev. Zoran Minderović. Beograd: Rad.

Sudeta, Đuro. 2003. *Mor*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Šimunović, Dinko. 1996. Ljubav. U: Detoni-Dujmić (ur.) Zagreb: Matica hrvatska, 229-279.

Šimunović, Dinko. 1996. Muljika. U: Detoni-Dujmić (ur.) 1996: 55-70.

Vuković, Tvrtko. 2017. Living in the Corpse. Functions of Tuberculosis and Forms of Its Representation in Croatian Literature and Culture in the Late 19th and Early 20th Century. U:

Poznańskie Studia Slawistyczne. Poznań: Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, 95–108.

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad analizira bolest kao metaforu u hrvatskoj književnosti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Temelji se na knjizi Susan Sontag pod nazivom *Bolest kao metafora* i na temelju njenih zaključaka uspoređuje značenje bolesti u književnosti općenito i u hrvatskoj književnosti spomenutog razdoblja. Rad je potkrijepljen pregledom medicinske dokumentacije (*Liječnički vjesnik*) koja pokazuje u kojem opsegu, u kojoj mjeri i na koji način se ondašnja kultura odnosila prema određenim vrstama bolesti. S obzirom na to da se bolest u kulturi tog razdoblja pojavljuje kao vrsta metafore zbog različitih strahova i nelagoda, takva se reprezentacija bolesti u ovom radu proučava na književnom korpusu spomenutog razdoblja te rad nastoji utvrditi na koji je način ta bolest služila kao disfunkcionalnost u kulturi, odnosno zašto su „junaci“ tih književnih djela bolesni.

Ključne riječi: bolest, metafora, funkcija, strah, Sontag, *Liječnički vjesnik*

SUMMARY

This graduate thesis analyzes the disease as a metaphor in Croatian literature in transition from 19th to 20th century. It is based on Susan Sontag's book entitled "Disease as a Metaphor," and based on its conclusions compares the significance of illnesses in literature in general and Croatian literature of the mentioned period. The paper is supported by a review of medical records (*Medical Journal*) which shows the extent and the way the current culture relates to certain types of illness. Since the disease in the culture of this period appears as a kind of metaphor due to various fears and discomforts, such a disease representation in this paper is studied at the literary corpus of the mentioned period and tries to determine the way the disease was used as dysfunctionality in culture and why the "heroes" of these literary works suffer from a disease.

Keywords: disease, metaphor, function, fear, Sontag, *Medical Journal*